

Køn, seksualitet og national identitet

AF

AF ANETTE WARRING

Politisk historie har domineret den danske besættelsesforskning, der ikke har haft meget blik for mentalitetens og kønnets betydning.¹ Omvendt har kvindeforskningen med sin koncentration om social- og kulturhistorie kun i ringe grad knyttet an til politisk historie. Men de senere års opløsning af modstillingen mellem politik og kultur samt udvikling fra kvindehistorie til kønshistorie, hvor synliggørelsen af kvinders historie er blevet tilført et mere ambitiøst mål om at analysere kønnets betydning for samfundets organisering, rummer potentialer for en udfordrende integration.² Mulighederne ligger i såvel et brud med kvindehistoriens tendentielle fokus på og placering af kvinders liv og historie i en separat og afsondret sfære som til en mere kompleks forståelse af politik, magt og økonomi. Køn og forestillinger om kvindeligt og mandligt har betydning for strukturering af samfundet og er indlejret i tilsyneladende neutrale begreber, også selvom det umiddelbart ikke handler om kvinder, børn og familie. Således har forestillinger om kønnene f.eks. præget samfundets organisering gennem skellet mellem en offentlig, politisk og maskulin sfære og en privat, upolitisk feminin.

Det er udfordringen fra den politiske histories og kønshistoriens integration, jeg tager op i denne artikel. Med udgangspunkt i tyskerpigerens placering og rolle under besættelse og retsopgør vil jeg diskutere, hvordan køn og seksualitet er integreret i nationale identitetsprocesser samt nuancere begrebet kollaboration. Artiklens første del analyserer,

¹ Artiklen er en lettere omarbejdning af Ph.d.-forelæsningsen: *Redegørelse for teorier omkring problemfeltet køn, seksualitet og nationalitet på baggrund af afhandlingens resultater samt en diskussion af moralske og etiske aspekter ved historikerens eget ståsted*. Ph.d.-afhandlingen er publiceret i bogen *Tyskerpiger – under besættelse og retsopgør*. København 1994.

² O. Marquardt: Kulturbegreb og kulturhistorie i den nye jyske kulturhistorie. *Den jyske Historiker*, nr. 58-59. Århus 1992. Joan Scott: *Gender and the Politics of History*. New York 1988. Joan Scott: *Rewriting History*. I M. Higonnet et al. (Ed.): *Behind the lines. Gender and the Two World Wars*. London 1987. Bente Rosenbeck: *Politik, videnskab og køn*. I Kåre Tønnesson (Ed.): *Fra kvinnehistorie til kønshistorie. Rapport III. Det 22. nordiske historikermøde*. Oslo 1994.

hvordan tyskerpigernes seksualitet var et nationalt og mellemnationalt anliggende og derfor også udgjorde et konflikt punkt i striden mellem kollaborationspolitikken og modstandslinjen og mellem Danmark og den tyske værnemagt. Fokus vil blive rettet på, hvordan forestillinger om og holdninger til kønnene, seksualiteten og det nationale samt deres indbyrdes relationer udfoldede sig i besættelsens konkrete historiske forløb.

Artiklens anden del udgør en kort præsentation af forskning, der i et eller andet omfang tematiserer sammenhængen mellem national identitet, køn og seksualitet. Artiklens tredje og sidste del analyserer, hvordan kvinder og kvinders seksualitet spiller en central rolle i den måde grænserne for nationers sammenhængskraft, identitet og særegenhed trækkes indadtil og udadtil. Sluttelig vil kollaborationsbegrebet blive diskuteret i sammenknytning med refleksioner over, hvorvidt tyskerpigernes fraternisering meningsfuldt kan karakteriseres som politisk.

Tyskerpiger under besættelse og retsopgør

Tyskerpigernes seksualitet var en integreret del af det nationale spørgsmål under besættelsen. Fra besættelsens første dage var kvindekønnen og tyskerpigernes seksualitet et centralt konflikt punkt eller en kampzone såvel mellem den enkelte tyske soldat og danske mænd som mellem tyske og danske myndigheder. Når titusinder af danske kvinder havde intimt samkvem med en eller flere tyske værnemagtssoldater under besættelsen, hang det sammen med både den nazistiske race- og besættelsespolitik og med det danske samfunds kollaboration. Den nazistiske race-lære var en central del af det ideologiske fundament for ekspansionspolitikken, der grusomt blev praktiseret i race- og tilintetgørelseskrigen i Østeuropa og Sovjet, hvor værnemagten i naturlig forlængelse heraf forbød al fraterisering med disse 'undermennesker'. I Danmark, Norge, Holland, Belgien og grænseområderne i Øst- og Nordfrankrig var det derimod tilladt for de tyske tropper at have seksuel samkvem med lokale kvinder, da befolkningerne her nød det privilegium at blive betragtet af nazisterne som ariske og en del af det germaniske folkeslag.³ Danmark indtog derudover en særstatus blandt de besatte lande, hvilket også havde betydning for fraterniseringens omfang og regulering.

³ Den nazistiske racepolitik var dog svingende over for Frankrig, for som Hitler udtrykte i 1941: »An Franzosen haben wir rassenpolitisch kein Interesse«. Notits fra Reichkanzlei, 27.6.1941 med overskriften »Der Führer hat entschieden«, her citeret efter Georg Lilientahl: *Der »Lebensborn e.V.«*. Mainz 1985, s. 169.

De tyske myndigheders holdning til samkvem mellem danske kvinder og tyske besættelsessoldater var ambivalent. På den ene side var det centralt for opretholdelsen af fiktionen om dansk suverænitæt, at dansk lov blev overholdt, og at tyske soldater frit kunne omgås den danske civilbefolkning. På den anden side indebar tyske soldaters frie omgang med danske kvinder den risiko, at soldaterne i kraft af deres intime relationer til den potentielle fjende blev dårlige soldater.

Denne ambivalens var værnemagten ikke blind for, og det afspejlede sig i den tyske holdning til indgåelse af ægteskab mellem tyske soldater og udenlandske kvinder. Et generelt forbud for tyske soldater mod at gifte sig med udlændinge blev af racepolitiske grunde hurtigt hævet i Danmark, Norge og Holland. Værnemagten førte imidlertid også her en selektiv og racebetinget ægteskabspolitik, og det var strafbart for den tyske soldat at gifte sig uden at have indhentet særlige tilladelser.⁴ Tilladelserne indebar blandt andet en racemæssig bedømmelse af den danske kvinde, hvilket danske myndigheder nægtede at medvirke til.⁵ Derimod gav de øvrige nødvendige oplysninger vedrørende den pågældende kvindes straffemæssige og politiske forhold samt hendes såkaldte »vandel og ry«.⁶ I løbet af 1942 blev de tyske regler strammet, og de forskellige arméhovedkvarterer udstedte en alvorlig henstilling om, at tyske soldater ikke burde gifte sig med kvinder i de besatte lande. Ægteskab og forplantning var kun ønskelig indenfor det tyske folk, blev det påpeget. Heller ikke nordiske kvinder af den såkaldte germanske type var en del af den tyske storfamilie. Blandt andet kendte de kun lidt til den tyske historie og kultur. Det blev slået fast, at indgåelse af ægteskab ikke var en privatsag men et led i hele det tyske folks skæbnekamp.⁷

Dansk ægteskabslovgivning blev på sin side tilpasset tyske interesser og lov, selvom mange »nærede nogen betænkelighed ved at række myrtekransen til dem, andre klipper håret af«, som det blev udtrykt af en dansk departementschef centralt placeret i det administrationsstyre, der fungerede videre efter regeringens tilbagetræden august 1943.⁸ Selvom dansk ægteskabspolitik ikke var formuleret på et racepolitisk grundlag, så knyttede dens kønsmæssige diskriminering i forbindelse med erhvervelse og tab af statsborgerskab ved ægteskabsindgåelse an til tanker om biologisk arv

⁴ Dr. Stalman, Regierungsdirektor i det tyske gesandtskabs afdeling for Verwaltung und Innenpolitik. Udenrigsministeriet, 13 Tys.1/8a/1940-45.

⁵ Justitsministeriet, 1. kontor, Q 2779/1941 og Q 2483/1941.

⁶ Se f.eks. Statsadvokaten for særlige Anliggender, AS 0-7885, 0-7887, 0-7888, 0-7892 og 0-8059.

⁷ Bundesarchiv – Militärarchiv, M 747/46781.

⁸ Udenrigsministeriet, 13.Tys.1/8a/1940-45.

og racers kvalificerende betydning. En dansk kvinde fik således tysk statsborgerskab ved indgåelse af ægteskab med en tysk soldat og mistede sit danske, hvis hun rejste ud af Danmark.⁹ I de antityske og nationalt selvbevidste efterkrigsår blev denne begunstigelse ophævet med tilbagevirkende kraft gældende fra 9. april 1940, og derfor var krigsbrudenes status uklar.¹⁰ Danske myndigheder førte imidlertid, i modsætning til f.eks. norske, en lempelig praksis, og krigsbrudene kunne som regel få enten opholds- eller indrejsetilladelse til Danmark trods deres tabte danske statsborgerskab. Derimod fik danske kvinder i de første efterkrigsår kun tilladelse til at gifte sig med en tysk mand, hvis hun i forvejen havde godtgjort, at hun agtede at forlade Danmark og følge ham til udlandet.¹¹

Ingen nazistiske organisationer kom i Danmark til at varetage den sociale omsorg for de ca. 5.500 officielt registrerede dansk-tyske krigsbørn.¹² Det var ikke, fordi danskerne ikke var af racemæssig interesse men skyldtes Danmarks særlige besættelsesordning og det forhold, at SS ikke havde den store indflydelse her i landet. I de fleste andre vestlige- og nordlige besatte lande blev der derimod ydet en særlig social støtte til børn af værnemagtssoldaterne »*Zur Erhaltung und Förderung rassischer wertvollen germanischen Erbgutes...*«, som det blev udtrykt af værnemagten.¹³ Men racistisk argumentation blev imidlertid brugt om de såkaldte »*tyskerbørn*« såvel i den illegale som i den efter befrielsen legale offentlighed. Ikke alene var man optaget af børnenes økonomiske belastning af det danske samfund, mange gav desuden udtryk for, at de var overbeviste om, at børnene senere ville blive draget mod deres tyske og nazisti-

⁹ Ifølge lov nr. 123 af 18. april 1925 om erhvervelse og fortabelse af indfødsret § 5.

¹⁰ Lov nr. 379 af 12.7.1946. Disse stramninger blev ophævet igen i slutningen af 1948, og efter de sidste flygtninges udsendelse 15. februar 1949 var forholdene så normaliserede, at det igen uden vanskeligheder blev muligt at gifte sig internationalt. Lov nr. 518 af 22.12.1948.

¹¹ Udenrigsministeriet 21.D.8. Justitsministeriet 3. kontor, 114 A/1945. Justitsministeriet 1. kontor, 3514/1945.

¹² Justitsministeriet 1. kontor, div. journalsager i 1940 og 1941 samt 161,1-981/1942, 161,1-986/1943, 161,1-1282/1944, 161,1-1972/1945-51. I Norge er registreret ca. 9.000 norsk-tyske krigsbørn mens tallet i Frankrig i 1943 blev anslået til omkring 85.000. Sigurd Senje: *Dømte kvinder*. Oslo 1986, s. 43-47. Georg Lilientahl: *Der »Lebensborn e. V.«*. Mainz 1985, s. 174-89, 200-201.

¹³ Reichgesetzblatt, Teil I, nr. 83. Det var organisationen Lebensborn e.V., der skulle yde særlig omsorg for mødre og børn af tyske værnemagtssoldater. I Norge kom ca. 8.000 af de ialt ca. 9.000 krigsbørn i berøring med Lebensborn, men trods raceideologien bag Lebensborn kom organisationen mere til at fungere som et tysk organ for velfærd og omsorg, idet der ikke blev foretaget nogen racemæssig vurdering af de kvinder og børn, som søgte støtte. Hverken i Norge eller i noget andet land er der belæg for de mange myter om, at Lebensborn var egentlige avlsorganisationer for racesunde SS-folk.

ske ophav. Andre igen mente, at børnene ville få et genetisk betinget tysk og nazistisk sindelag. »Lad Tyskland beholde sit 'helteafkom'« var overskriften i det udbredte illegale blad *De Frie Danske*, som også foreslog, at dette »drageynge« skulle sendes til Tyskland, så det »fra sin spæde alder kunne vænne sig til livet i ormegården«. ¹⁴ Selvom denne mulighed var på tale i Justitsministeriet, blev det aldrig seriøst overvejet. ¹⁵

Udover det forholdsvis gnidningsfrie samarbejde om ægteskabsindgåelse og faderskabssager så havde danske og tyske myndigheder fælles interesser i at etablere et samarbejde om bekæmpelse af kønssygdomme og usædelighed. Men det var et konfliktfyldt samarbejde, som var belastet af værnemagtens betydelige mistænksomhed over for, om der lå antityske motiver bag dansk politisk kontrol af tyskerpigens aldre, når de færdedes på gader, i parker og på restauranter med tyske soldater; når man opsporede og afhørte dem som led i kønssygdomsbekæmpelsen; eller når sociale myndigheder holdt opsyn med eller anbragte dem på ungdomshjem og opdragelsesanstalter. Det førte til talrige sammenstød mellem dansk politi og værnemagtsoldater, og tysk mistillid til det danske politis loyalitet i sådanne sager udløste ikke sjældent kriser i forholdet mellem lokale politimestre og tyske kommandanter, ligesom det flere gange under besættelsen, første gang så tidligt som den 3. maj 1940, var et emne for forhandling på højeste politiske plan. ¹⁶ For at undgå sådanne konflikter appellerede danske myndigheder til værnemagtens forståelse for, at bekæmpelsen af usædelighed også var i dens interesse, og at kvinders sædelighed var af betydning for enhver nation. De nationale konflikter burde vige for en fælles indsats på dette område.

Når den tyske værnemagt var på vagt overfor både danske myndigheders og enkeltpersoners chikanerier og forulempelser af kvinder, der havde samkvem med tyske soldater, var det fordi de så det som en art seismograf for den almindelige stemning i befolkningen overfor besættelsesmagten. Tyskerne betragtede propaganda mod og forfølgelser af tyskerpiger som en fornærmelse af værnemagten og krævede gerningsmændene straffet hårdere end efter almindelig dansk lov. ¹⁷ Også

¹⁴ *De Frie Danske*, april 1945. Se også *Frit Danmark*, juni 1942.

¹⁵ Justitsministeriet 1. kontor, 160,6/1945.

¹⁶ Udenrigsministeriet, 84.C.2b. Statsadvokaten for særlige Anliggender, månedlige indberetninger fra politimestrene.

¹⁷ Dansk retspraksis i sager, hvor tyskerpiger var chikaneret eller forulempet, var vilkårlig, svingende og tilpasset tyske krav. Den hyppigste straf lå imidlertid på mellem syv og 30 dages hæfte, men efter regeringens afgang 29. august 1943 greb tysk sikkerhedspoliti oftere og oftere til arrestationer og afsagde domme ved krigs- og standretter, hvilket i flere tilfælde førte til deportationer og tugthus i Tyskland. Se f.eks. Statsadvokaten for særlige Anliggender, AS 14-96, 17-181, 26-84, 27-423, 34-683, 56-80, 66-215.

de enkelte tyske soldater opfattede det som ærekrænkende, når deres danske kærester blev chikaneret og særligt ærekrænkende var, at forulempelsernes karakter og symbolske indhold var et angreb på hendes sædelighed. Som en tysk soldat forklarede efter et voldsomt sammenstød med en dansk mand, der havde fornærmet hans danske kæreste ved at kalde hende »*tyskerluder*«, så opfattede han det som et angreb på sin kavalerspligt.¹⁸ Modstandsbevægelsen var ikke blind for, at tyske soldater særligt kunne provokeres gennem en chikanering af deres danske kærester og således have konfliktradikaliserende effekt. På tilsvarende vis benyttede modstandsbevægelsen propaganda mod tyskerpiger, opfordringer til at klippe dem eller kræve dem fyret fra arbejdspladser eller fjernet fra offentlige pladser som en mobiliserende faktor. For omvendt fandt også danske mænd det ærekrænkende, når danske kvinder gik med tyske soldater.

I et omfattende politirapportmateriale har jeg kunnet studere danske iøvrigt næsten udelukkende mænds motivforklaringer på, hvorfor de havde chikaneret eller overfaldet og klippet en tyskerpige. National krænkelser blev sjældent angivet som hovedforklaring. Det synes derimod især at have været det, de opfattede som kvindernes amoralske og usømmelige opførsel, der havde provokeret dem. Forklaringer som »*at hun havde opført sig frækt og udfordrende*« og »*at det der irriterede ham var, at det var en lummer situation, således som pigerne sad og hang om halsen på soldaterne*« var udbredte typer forklaringer. Også direkte jalousi og vrede over at blive vraget til fordel for en tysk soldat indgik i gerningsmændenes forklaringer. En 37-årig mand forklarede f.eks., at »*han var gal over at blive vraget til fordel for soldaterne*« ligesom en større gruppe mænd samstemmende begrundede et overfald og klipning af to unge tyskerpiger med, at »*det var kedeligt, at flere af de unge piger gik med de tyske soldater, for der var ikke så mange piger i byen . . . der var noget forkert heri, da der var unge mænd nok i byen som pigerne kunne omgås*«. ¹⁹

De eksplicite motivforklaringer rummede altså både jalousi og national og kønsmoralsk krænkelser ofte i uklar sammenblanding. En tilsvarende sammenblanding genfindes i den illegale propaganda samt i de gængse betegnelser for tyskerpiger: »*feltmadrasser*«, »*møgtøse*«, »*beskidte ludere*«, »*tyskerhopper*«, »*hetærer*«. Det var udbredt i det brogede billede af lokale illegale blade at offentliggøre lister over byens tyskerpiger. Under faste rubrikker med overskrifter som »*Den sorte liste*«, »*Feltmadrasser*« og »*Gabestokken*« bragte bladene navne og adresser på

¹⁸ Statsadvokaten for særlige Anliggender, 34-435.

¹⁹ Se f.eks. Statsadvokaten for særlige Anliggender, AS 12-106, 13-17, 48-159, 48-483, 36-376, 36-112, 46-151, 48-1756, 7-34, 0-2785.

kvinder, som man mente gik med tyske soldater. Formålet med offentliggørelsen var, som det blev angivet, »at hænge dem ud til offentlig skændsel«, ligesom nogle blade direkte opfordrede til at isolere dem socialt eller at klippe dem.²⁰ Særlig intens blev agitationen mod tyskerpigerne ført i foråret og sommeren 1943 mange steder fulgt op af arbejdspladsers krav om fyring af tyskerpiger. Kampagnerne gødede dermed jorden for de omfattende og brutale forfølgelser af tyskerpiger, som var en integreret del af augustoprøret i 43.²¹ De politisk organiserende kræfter, herunder i høj grad også kommunisterne, var fuldt ud klar over klippeaktionernes og tyskerpigeopgørets baggrund i blandingen af nationale, kønsmoralske, seksuelle og private motiver.

De landsdækkende illegale blade holdt sig til generelt opinionsdannende artikler, og det udbredte og navnkundige *Frit Danmark* bragte f.eks. i juni 1942 en større artikel med titlen »Tøsene og tyskerne«. Under overskriften var følgende citat fra Holger Drachmanns digt fra 1877 *Derovre fra Grænsen*: »Lad fjenden plukke blomster derude, hvor han vil: nælder hos de sønderjyske piger«. De sønderjyske piger havde lige fra Drachmanns tid været et yndet symbol på pigers nationale trofasthed. Artiklen opfordrede utilsøret til klippeaktioner og fremstillede tyskerpigerne som ubegavede tøse, jammerlige hundyr med en rådden moral. De var både en fysisk og moralsk smittekilde i samfundet og deres børn en »yngel«. Tyskerpigerne og deres samkvem med tyske soldater blev identificeret med det urene, det sygdomsbefængte og det dyriske. Tilsvarende elementer indgik i den øvrige mangfoldige illegale agitation i form af flyveblade, plakater, cirkulerende skrivelser og fotoserier af klippeaktioner. Særligt kendt blev digtet *Hetærer*, som var »tilegnet danske kvinder, der har mistet deres nationale stolthed«. Digtet blev i trykte, dupliserede og håndskrevne kopier spredt over hele landet og bragt i en langt række illegale blade.²² Længe gik rygtet, at det var et digt fra Kaj Munks hånd, men i sommeren 1945 meldte den rette og ukendte forfatter sig. Digtet rummede de føromtalte ingredienser og klargjorde, at tyskerpigernes fraternisering var en skamløs, åben udstilling af seksualitet, hvilket var en krænkelse af den nationale ære: »Du kvinde, der giver en fremmed din gunst, forræder dit land uden blusel, du viser for alle så skamløst din brunst, du er for vor

²⁰ *Budstikken*, Kolding, nr. 3, august 1943. Se f.eks. også *Frit Danmark*, juni 1942, *De Frie Danske*, september 1942, *Den sorte Bog*, Ålborg 1943.

²¹ Kollaboratøropgøret var forbundet med klipninger og forulempelser af tyskerpiger i mindst fjorten af de 21 strejkeramte byer og i mindst otte af de elleve byer med omfattende uroligheder. I Fredericia, Kolding, Vejle og Assens var krav om fyringer og fjernelse af tyskerpiger fra offentlige pladser konkret oprørsudløsende.

²² F.eks. trykt i *De Frie Danske* nr. 8, juni 1942.

ære en trussel. « Tyskerpigernes seksuelle adfærd blev betragtet som promiskuøs eller direkte prostitueret også i tilfælde, hvor der overhovedet ingen realitet var i beskyldningerne. Når tyskerpigernes intime samkvem blev betragtet som en skændsel og nedværdigelse for Danmarks ære, var det i høj grad begrundet i, at det var kvinder, der med deres seksuelle adfærd optrådte unationalt og trodsede køns moralske og nationale forskrifter.

National og individuel ære var således forbundet med seksualitet men på forskellig måde for de to køn. Mens kvindens ære var seksuelt defineret som sædelig adfærd, så var mandens ære identisk med hans køn som sådan. Det er et velkendt fænomen i tidlige landbosamfund, i muslimske samfund og i middelhavskulturer, men kan også iagttages i besættelsestidens og den umiddelbare efterkrigstids typiske måde at karakterisere henholdsvis mandlige og kvindelige landsforrædere.²³ I det omfang omtalen af mandlige landsforrædere var seksualiseret, så var det med hentydninger om homoseksualitet og kvindagtighed altså et angreb på deres maskulinitet og køn som sådan. Blev kvindelige landsforrædere karaktiseret ved deres seksualitet, knyttede det sig til beskyldninger om løssagtig adfærd og var dermed et udfald mod deres sædelighed. Ære og seksualitet havde desuden kønsrelationel karakter, da den kvindelige sædelighed som omtalt var en central integreret del af den nationale og maskuline ære.

Retsopgørets love kriminaliserede ikke seksuel bistand til fjenden, men det var alligevel en udbredt opfattelse, at tyskerpigerne burde bøde for at have gjort livet behageligt for besættelsesmagten. Såvel den omfattende selvjustits i befrielsesdagene, der især gik ud over tyskerpigerne, som de talrige interneringer af tyskerpiger, som ikke var sigtet for andet end for at være 'feltmadras', havde stor opbakning i befolkningen.²⁴ En Gallup-undersøgelse foretaget i midten af juni 1945 konkluderede, at ca. 75% af danskerne mente, at tyskerpigerne burde have en eller anden form for straf, og det er bemærkelsesværdigt, at ingen organisationer – heller ikke kvindeorganisationer – protesterede mod behandlingen af tyskerpigerne. Et ligeledes stærkt vidnesbyrd om, at det danske samfund i vid udstrækning accepterede klipningerne, er den reelle straffrihed klipperne i endnu højere grad end under besættelsen kom til at nyde. En tyskerpige blev efter krigen aldrig betragtet som sagesløs. Ved at optræde

²³ Anne Knudsen: *Masculinity as Challenge – The Fantasmatics and Honour*. In Hans Bonde & Bente Rosenbeck: *Varia, Mandekultur, 1991, 1, 98-110*. København 1991. Kari Telste: «Hun turde ikke aabenbare det . . .» I Marianne Liljeström et al. (Ed.): *Från sexualitet till världshistoria*, s. 11-23. Tampere 1994.

²⁴ Anette Warring: *Tyskerpiger – under besættelse og retsopgør*. København 1994, s. 156-194.

nationalt uværdigt havde hun så at sige selv været ude om det. Netop fordi spørgsmålet om sagesløshed var afgørende for strafudmålingen, kom retssager imod klippere især efter befrielsen til at tage sig ud, som var det tyskerpigerne, der var anklagede. Politi og forsvarere satte alt ind på at dokumentere og føre vidner på, at hun havde haft intimt samkvem med tyske soldater, og det var ikke ualmindeligt, at modstandsbevægelsen søgte at forhindre retsforfølgelse især i tilfælde, hvor det var frihedskæmpere, som var sigtede.²⁵

Der var enkelte kritikere, som mente, at det var helt centralt for genetableringen af Danmark som retsstat, at sådanne selvtægtsaktioner blev straffet. For de politiske kræfter, der i løbet af befrielsessommeren forsøgte at miskreditere modstandsbevægelsen og stække dens politiske indflydelse, var modstandsfolks klippeaktioner eksempler på bevægelsens illegitimitet og burde straffes. Langt de fleste fandt derimod, at det var dybt uretfærdigt, at de, der havde bragt store ofre i kampen for Danmarks frihed, skulle straffes, fordi de var gået lidt over stregen i den hede befrielsessommer, mens de kvinder, der havde gjort livet behageligt for besættelsesmagten og med deres skamløst udstillede seksualitet havde krænket den nationale ære, gik fri.

Forskningen

Køn og seksualitet var altså integreret i den nationale konflikt mellem kollaboration og modstand og i konflikten mellem det danske samfund og værnemagten. Men hvordan kan vi nærmere forstå, hvordan og hvorfor tyskerpigerne og deres seksuelle adfærd indgik i den nationale identitetsproces' eks- og inkluderinger? Jeg finder det bemærkelsesværdigt, at der, som også i det foregående fremdraget, kan konstateres betydelige overensstemmelser og fælles forestillinger om, hvordan der taltes om køn, seksualitet og nationalitet på tværs af nationale konflikter og i kontinuitet fra besættelse til befrielse. En sådan opmærksomhed overfor billeder og betydninger i den politiske retorik kan åbne for indsigt i, hvordan køn og seksualitet indgår i nationale identitetsdannelser. Forskere har typisk enten diskuteret nationalisme uden referencer til seksualitet og omvendt og har ovenikøbet ofte relateret national identitet og nationalisme til offentlig identitet og det seksuelle til privat opførelse.²⁶ Derfor fremstår forskningen i en mere teoretisk begribelse af

²⁵ Se f.eks. domsakter og dom af 20.2.1946, retten i Rønne. Modstandsbevægelsen på Bornholm, Komiteens arkiv, II, læg 1. Københavns Byret, afdeling 10 A, sag.nr. 170/45. Justitsministeriet 3. kontor, 4268/45. Rigsadvokaten, 2120/46.

²⁶ Andrew Parker et al. (Ed.): *Nationalisms & Sexualities*. New York 1992. s. 2.

kønnets og seksualitetens integration i nationale spørgsmål uintegreret, fragmentarisk og spredt i både tid og rum. Jeg har valgt at præsentere den i følgende fire hovedgrupper:

Den første hovedgruppe er den absolut mest omfangsrige og omfatter casestudier i nationalismer og nationale bevægelser i koloniale og postkoloniale lande. Indenfor denne forskning har der i de sidste år været en øget opmærksomhed på, at køn kan være et centralt anliggende for nationale og nationalistiske bevægelser som et signifikant område for styrkeprøve med koloniale magter.²⁷ Kønnen er f.eks. den store betydningsbærer i den mellemøstlige fundamentalisme, og det er herom kampen mod den vestlige kultur virkelig står. Det er en gennemgående iagttagelse i forskningen, at kvinder mere spiller en rolle som symbol og markør for national identitet og som symbol for enten moderniseringer (uddannelse, stemmeret, forbedret legal position o.s.v) eller for kulturel autencitet (tilsløring, omskæring, enkebrænding o.s.v) end de trods deltagelse i det nationale befrielsesarbejde hverken blev opfattet som en del heraf eller kom til at nyde godt af den nationale uafhængighed. Ingen nationalisme i verden har nogen sinde givet mænd og kvinder den samme privilegerede adgang til nationalstatens ressourcer. En anden ligeså hyppig iagttagelse er, at nationale modstandsdiskurser mod vestlig, kolonial indflydelse ofte er baseret på referencer til seksualmoral, og at forsvaret for kvinders renhed ses som en betingelse for social konsensus og national sammenhængskraft. Antikolonial propaganda som i f.eks. Ægypten, Iran og Grækenland har således været knyttet til de koloniale kræfters umoralske levned.²⁸ Modstykket hertil er den ikonografiske fremstilling af nationen som en familie eller en dydig, seksuel ren kvinde, hvis reproduktive rolle og tilknytning til den hjemlige zone unddraget den koloniale underordning og indflydelse gjorde hende central for bevarelsen og videreførelsen af traditionen. En tredje iagttagelse er, hvor kompliceret og modsætningsfyldt alliancer mellem nationale bevægelser og feminisme kan være. Der gives i forskningen adskillige eksempler på den svære balancegang mellem både at skulle argumentere for en inkludering i nationen og det nationale program og

²⁷ Se f.eks. A. Parker, et al. (Ed.): *Nationalisms & Sexualities*. New York 1992. *Gender & History*, vol. 5, no. 2, 1993: Gender, Nationalisms and National Identities. *Feminist Review*, vol. 44, 1993: Nationalisms and National Identities.

²⁸ Se f.eks. Beth Baron: *The Construction of National Honour in Egypt*. Joanna de Groot: *The Dialectics of Gender: Women, Men and Political Discourses in Iran c.1890-1980*. Eleni Varikas: *Gender and National Identity in fin de siècle Greece*. Alle i *Gender & History*, vol. 5, no. 2, 1993: Gender, Nationalisms and National Identities.

samtidig at skulle tale for egne særlige interesser.²⁹ Hertil kommer at kravet om at blive eller accepten af at være nationens eller racens mødre indebærer eksklusioner af ikke reproduktiv seksualitet og andre kvindeligheder.

Den forskning, jeg har samlet i den anden gruppe, handler så at sige om den omvendte proces nemlig skabelsen af nationale identiteter – især europæiske – i det koloniale møde, i modstillingen til de koloniale 'andre', 'de indfødte'.³⁰ Inden for denne forskning har meget få inddraget køn og seksualitet. Enkelte historikere, som f.eks. den engelske historiker Catherine Hall, har analyseret, hvordan bestemte maskulinitets- og feminitetsforestillinger var en del af den 'Englishness', engelskhed, som blev defineret i en modstilling til perifere folk i empiriet. Hall og den amerikanske Cynthia Enloe fremdrager desuden den interessante pointe, at den victorianske forståelse af feminin respektabilitet skulle være et positivt eksempel for de koloniserede kvinder, og at en del af den imperiebyggende maskulinitet var at beskytte denne respektable lady. Hun stod for den civiliserende mission, hvilket kunne retfærdiggøre koloniseringen af såkaldte tilbagestående folk.

I den omfangsrige forskning i 1. og 2. verdenskrigs historie, som udgør den tredje gruppe, har bidrag fra engelske, tyske, franske og amerikanske kvinde- og kønsforskere især koncentreret sig om krigens indflydelse på kvinders liv og om en synliggørelse af kvinders deltagelse i modstandskampe.³¹ Centralt har stået, i hvilken grad krigene på kort og lang sigt ændrede kønsstrukturerne. Trods det faktum at kvindelig stemmeret fulgte i krigenes kølvand i England, USA og Tyskland efter 1. verdenskrig og i Frankrig og Italien efter 2., og at det traditionelle kvindelige rum blev udvidet i de krigsførende lande, hvor kvinder blev inddraget i industrien og militære hjælpefunktioner og i stort antal kom til at stå med eneansvaret for familien på hjemmefronten, så hersker der almindelig enighed om, at begge krige betød et ligestillingsmæssigt tilbageslag. Som forklaring på inddæmningskræfterne under 2. verdenskrig,

²⁹ Se f.eks. Cynthia Enloe: *Bananas, Beaches & Bases*. London 1989, s. 46. Tuija Pulkhinen: *Citizens, Nations and Women. The Transition from Ancient Regime to Modernity and Beyond*. In Paper for the International Federation for Research in Women's History – Symposium: *Rethinking Women and Gender Relations in the Modern State*. Bielefeld 1993. Eleni Varikas: *Gender and National Identity in fin de siècle Greece. Gender & History, vol. 5, no 2, 1993*: Gender, Nationalisms and National Identities.

³⁰ Se f.eks. Cynthia Enloe: *Bananas, Beaches & Bases*. London 1989. Catherine Hall: *Dealing with Difference: Histories, Ethnicities and the 'New Europe'*. In Marianne Liljeström et al. (Ed.): *Från sexualitet till världshistoria, s. 11-23*. Tampere 1994.

³¹ Forskningen er senest opsummeret ud fra et kønshistorisk perspektiv i M.R. Higonnet et al. (Ed.): *Behind the Lines. Gender and the Two World Wars*. London 1987.

hvor ændringerne i kønsrelationerne både blev fremstillet som og også i vid udstrækning var »for the duration«, og som forklaring på tilbageslaget efter begge krige fremhæver de nyeste forskningsbidrag den metaforiske brug af kvinder til at symbolisere de værdier mænd slås for. Hermed er også antydnet forskningens øgede opmærksomhed på sprog- og diskursanalyser, der dog kun har givet enkelte bidrag med fokus på køn, seksualitet og nationalitet.

Den ligeledes omfangsrige forskning i moderne europæisk nationalisme, som den voksede frem fra det sene 18. århundrede, udgør den fjerde gruppe. Til tematikken køn, nationalitet og seksualitet kan der selvfølgelig hentes inspiration fra forskningen i feministiske bevægelser relation til det nationale spørgsmål og fra især biografiske studier over kvinders nationale erfaringer. Centralt i disse står kvinders frustrationer over at være ekskluderet fra det nationale projekt og over at være henvist til rollen som nationens livmoder og til nationale aktiviteter som at arrangere basarer, brodere faner og flag eller indsamle penge til våbenindkøb.³² Kun et enkelt men også vægtigt bidrag analyserer systematisk køn og seksualitet i europæisk nationalisme. I sin bog *Nationalism and Sexuality* analyserer den amerikanske historiker George Mosse, hvordan nationalismen og normer for respektabilitet blev konstrueret i en integreret proces i det moderne Europa.³³ Respektabilitet er et begreb for anstændig og korrekt opførsel og moral og er særlig knyttet til modstillinger mellem accepteret og abnorm seksualitet og til bestemte feminitet- og maskulinitetsforestillinger. Mosse foretager en ikonografisk analyse af forskellige landes nationale metaforik og konstaterer, at generelt symboliserer manden nationens ånd og fysiske vitalitet. Kvinden nationens kontinuitet og respektabilitet. Som nationalt symbol er hun den traditionelle ordens beskytter, traditionens kustode, og symboliserer altid dyd.³⁴ Denne alliance mellem nationalisme og respektabilitet mener han lettede vejen for de fascistiske stater i det 20. århundrede, og han ser alliancens kulmination i nazismen.

³² Ida Blom: En nation – to kønn. *Historisk tidsskrift*, 4, 1993, s. 420-439. Oslo. Tinne Vammen: Kanonkvinnorna fostrade sina söner till soldater. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, no. 4, 1992. Brit Berggreen: »Kvinner selu...« *Kvinnens nasjonale erfaring*. In Anders Lindelaursen et al. (Ed.): *Nationella identiteter i Norden – ett fulbordat projekt?*, s. 149-174. Eskilstuna 1991. S.D. Kristmundsdóttir: *Being a mother. Nationalist Thought in Women's Rights Ideology in Iceland*. Upopl. paper, Nordisk forskarkus, Skálholt, Island 1992.

³³ George Mosse: *Nationalism and Sexuality*. New York 1985.

³⁴ *Mor Danmark*-figuren rummer en vis spændning. Hun er både en livskraftig skjoldmø og en varm og yppig moderskikkelse, som identificerer sproget, landskabet og hjemmet. Under besættelsen var moderskikkelsen dominerende. Inge Adriansen: *Mor Danmark, Valkyrie, skjoldmø og fædrelandssymbol*. *Folk og Kultur*, 1987, s. 105-163. Inge Adriansen: *Fædrelandet, folkeminderne og modersmålet*. Sønderborg 1990.

I denne kort skitserede forskning kan der konstateres betydelige forskelle i metodiske tilgange, men de grupperer sig hovedsageligt i en social- og kulturhistorisk tilgang og i en poststrukturalistisk tekstanalytisk. Det er især den poststrukturalistiske opmærksomhed på, at kategorier som køn, nation og seksualitet rækker ud over konkrete kvinder og mænd og nationer i historien, idet disse kategorier optræder i sproget som forskelle og skaber mening og giver betydning til helt andre typer af fænomener, som har haft blik for kønnets og seksualitetens integration i national identitetsdannelse. Netop vægten på diskursanalyse har gjort, at Benedict Anderson's forståelse af nationer, som det han kalder »*imagined communities*«, har vundet stor udbredelse.³⁵ Anderson har i sin bog af samme navn i mindre grad ønsket at se på nationalismens nationalstatsdannelse og statsborgerdefinitioner men sat sit fokus på en undersøgelse af de politiske og frem for alt de kulturelle faktorer, som muliggjorde, at nationer voksede frem som »*imagined communities*«. ³⁶ Det han fremhæver, og med ham så mange andre, er at en nation ikke kun er en politisk størrelse, men noget der producerer betydning, et system af kulturel repræsentation.

Jeg finder en sådan øget sproglig og diskurs-opmærksomhed givende også i relation til en mere sensitiv kildelæsning men vil samtidig påpege, at fænomener som køn, seksualitet og nation ikke kun er noget, der eksisterer i tale og forestillinger. Der findes en verden udenfor ordene, og dette »noget«, som producerer betydning, har også materialitet og eksisterer i social handling. Kønsidentitet og national identitet skabes ikke kun i tale, men også i social praksis, som det også tydeligt fremgår af tyskerpigernes historie. Analyser af køns- og nationale identiteter bør derfor kombinere studiet af sproglige og symbolske formuleringer både med studiet af subjektive erfaringer på et aktørniveau og med et samfundsanalytisk perspektiv. Det kan hvad angår national identitet formuleres klarere i spørgsmålene: hvordan og af hvem er det nationale formuleret og oplevet, i hvilken samfundsmæssig sammenhæng, hvornår og med hvilken betydning?

³⁵ Anderson er dog af flere blevet kritiseret for ikke at integrere køn i sin analyse, og Pulkhinen rejser en kritisk diskussion af den måde, hvorpå han konstruerer det politiske rum og trækker paralleller til den feministiske måde at betragte feministisk identitet. Catherine Hall et al. (Ed.): Introduction. *Gender & History*, vol. 5, no. 2, 1993: Gender, Nationalisms and National Identities. Tulja Pulkhinen: *Citizens, Nations and Women. The Transition from Ancient Regime to Modernity and Beyond*. I *Paper for the International Federation for Research in Women's History – Symposium: Rethinking Women and Gender Relations in the Modern State*. Bielefeld 1993.

³⁶ Benedict Anderson: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London 1983.

Køn og seksualitet i nationale identitetsprocesser

Med en sådan tilgang er opmærksomheden rettet mod en forståelse af, at selvom nationer repræsenterer sig selv som fællesskaber, så indebærer dannelse af nationale identiteter altid markeringer af skel. Hvem er én af os, hvem er ekskluderet? Nationalisme rummer således en spænding mellem universalisme og partikularisme, en spænding mellem universalistiske værdiorienteringer om frihed og borgernes lige rettigheder på den ene side og så en partikularisme, hvor den suveræne stats selvrefleksion og identitetsdannelse sker ved afgrænsninger til den omkringliggende verden ofte i stereotype billeder.³⁷ Kvinder og kvinders seksualitet indgår centralt i den måde, grænserne for nationers sammenhængskraft og identitet og særegenhed trækkes indadtil og udadtil. Køn og seksualitet indgår på følgende ikke eksklusiv måder i nationale identitetsprocesser:³⁸

For det første spiller køn og seksualitet en afgørende rolle i en nations biologiske og kulturelle reproduktion. I det omfang der i argumentationen for en nationalitets eller etnicitets afgrænsning appelleres til naturlige eller biologiske argumenter, bliver kvinden ikke alene bærer af børnene abstrakt men også af de børn, der tilhører en bestemt nationalitet. De dansk-tyske krigsbørn blev som tidligere nævnt betragtet som ikke-danske i kraft af deres tyske gener. Et kuriøst men tydeligt eksempel på, hvor optaget man var af problematikken, og hvor vigtigt det kunne være at markere, at det barn, man bar eller havde i barnevognen, var ægte dansk fremgår af en episode fra *Fagenes Fest* sommeren 1945, hvor en kvinde havde sat et skilt foran på barnevognen, hvorpå der stod: »bare rolig, det er ingen præjser«.³⁹

Da kvinder udover deres reproduktive evne traditionelt tillige har været særligt ansvarlige for børnenes socialisering, står de som centrale videreførere af den nationale kultur og dens symbolske identitet. Derfor er det især gennem kvinder, at grænserne for nationens sammenhængskraft og identitet indadtil og for den nationale forskellighed udadtil

³⁷ Tuija Pulkhinen: *Citizens, Nations and Women. The Transition from Ancient Regime to Modernity and Beyond*. I Paper for the International Federation for Research in Women's History – Symposium: *Rethinking Women and Gender Relations in the Modern State*. Bielefeld 1993. Jürgen Habermas: *Historical Consciousness and Post-Traditional Identity*. Tale 14. maj 1987 i anledning af Sonningprisen, København.

³⁸ Se iøvrigt også F. Anthias & N. Yuval Davis (Ed.): *Woman – Nation – State*. London 1989. F. Wilson: *Ethnicity and Gender in a Modernising World*. *Center for Udviklingsforskning, Working Paper 92.3*. København 1992. Anette Warring: *Kvinders kroppe – nationens grænse og fremtid*. *Kvinder, køn & forskning – Køn, kultur og national identitet*, 2/94, s. 40-52.

³⁹ *Husassistenten, juli-august 1945*.

bliver holdt på plads. Reproduktionskapaciteten og den traditionelle moderrolle er således på én gang både en potentielt magtfuld ressource i hænderne på nationens kvinder og samtidig grundlaget for opfattelsen af kvinders seksualitet som national ejendom. Det har betydning for reproduktionspolitikken og for de traditioner, institutioner og praktikker, der udvikles omkring kvinders seksualitet, ægteskabsindgåelse, ophav og arv og statsborgerlige rettigheder samt for den ideologiske og praktiske måde, hvorpå der skelnes mellem egne kvinder og andres kvinder. Tidligere er nævnt eksemplet med den racistiske tyske ægteskabspolitik.

Det ultimative udtryk for sammenknytningen mellem nationens videreførelse og kvinders seksualitet er anvendelse af voldtægt som krigshandling. At betragte de besejredes kvinder som krigsbytte og definitivt markere sejren gennem voldtægt er blevet anvendt mere eller mindre systematisk gennem historien. Det kan være vanskeligt at afgøre, hvorvidt russernes massevoldtægt af tyske kvinder ved 2. verdenskrigs afslutning var en systematisk politik og led i fordrivelsen af tyskere fra området øst for Oder-Neisse-linjen og i de tysk besatte polske landområder. Mere klart står det, at serberes voldtægt af muslimske kvinder knapt halvtres år senere i det tidligere Jugoslavien har været et led i etnisk udrensning, omend omfanget heldigvis har vist sig stærkt overdrevet. Det er en særlig effektiv politik i kulturer, som f.eks. muslimske, hvor der er en stærk forbindelse mellem kvinders sædelighed og mænds ære, og hvor etnicitet opfattes som biologisk bestemt. Kvinders kroppe udgør så at sige nationens grænse og fremtid.

For det andet er køn og seksualitet centrale i nationale symboler og som markører for nationale forskelle, hvad enten det drejer sig om faktisk eksisterende forskelle eller fordomsfyldt og mytisk bestemte opfattelser. Såvel nationale og politiske mål som nationale og politiske trusler udtrykkes ofte i krigens retorik og symbolbrug i kønsmæssige og seksuelle termer. Ekstremt og velkendt er den nazistiske antisemitiske modstilling mellem den ariske, maskuline nation overfor den kvindagtige, homoseksuelle jøde og jødiske kultur. Gængs er også fremstillingen af 'de andre', den koloniale magt eller fjenden som amoralsk og som en voldtægtstrussel mod nationens kvinder og mødre. Både de allierede og aksemagterne benyttede en sådan propaganda under 2. verdenskrig. Og i Danmark havde intensive rygter om tyske soldaters massevoldtægt af danske kvinder kort efter, at politiet var blevet interneret i september 1944 stor illegal propagandaværdi.⁴⁰ I en sådan pro-

⁴⁰ Udenrigsministeriet, 84.C.2.b./1940-45. Justitsministeriet 3. kontor, 2585/1945.

paganda repræsenterer kampens mål sig også som de respektable og dydige kvinder og mødre, der ses som en legemliggørelse af den nation og de værdier, mændene kaldes til kamp for. Det er derfor et udbredt fænomen i de nationalistiske diskurser, at den kvindelige seksualitet ses som et nationalt anliggende og indgår centralt i konstitueringen af den maskuline og nationale ære. Tyskerpigernes seksualitet indgik på en sådan vis i den nationale konflikt mellem kollaboration og modstand som et ejendoms- og æresfænomen.

Soldaters kampmoral er afhængig af tillid til mødres, koners og kæresters trofasthed, hvorfor kvinders seksualitet og dyd kan være et brugbart våben i krigsførelsen. Under 2. verdenskrig anvendte både de allierede og nazisterne en såkaldt »sort propaganda«, der blandt andet var en undergravning af denne tillid. Blandt tyske soldater i Danmark blev der f.eks. distribueret en falsk instruktion om, hvorledes de skulle forholde sig, når deres koner skrev til dem og fortalte, at de var blevet gravide, selvom det var over et år siden manden havde været hjemme på orlov, og de påstod, at de hele tiden havde været ham tro.⁴¹

Grundlaget for den mentalitetsmæssige alliance mellem nationens skæbne og kvindernes troskab må altså søges i den måde kvinders reproduktion, moderskab og symbolske værdi bliver indskrevet i den nationale diskurs. Under nationale kriser og jo tættere nationalitet knyttes til biologisk arv og herkomst, jo skarpere trækkes linjerne mellem acceptabel og uacceptabel seksuel adfærd. Lever nationens kvinder ikke op til de nationale idealer om respektabel og dydig adfærd og opofrende villighed til at lade sønner og mænd dø i kamp for fædrelandet, og overholder de ikke traditioner, institutioner og praktikker for seksualitet, reproduktion og ægteskabsindgåelse, udgør de en trussel mod selve nationens overlevelse og mod selve den orden, de var tiltænkt en central rolle i opretholdelsen og videreførelsen af. Alliancen mellem nationens skæbne og kvinders troskab indbærer, at kvinders unationale handlinger samtidigt er et angreb på kønsbestemte normer for respektabel seksuel adfærd. Sådan blev tyskerpigernes fraternisering da også opfattet, og heri ligger en vigtig del af forklaringen på karakteren af opgøret med dem og på, at tyskerpigerne både under besættelsen og i deres eftermæle blev stigmatiseret som dumme, grimme og lette på tråden.

For det tredje synes der at være en historisk parallellitet mellem ophøjelsen af kvinden som nationalt symbol og så hendes eksklusion fra det offentlige politiske rum. Men samtidig er det vigtigt at fremhæve, at

⁴¹ Optrukt i Palle Schmidt: *Sort Propaganda*. København 1992.

nationalisme på det diskursive plan måske mere end nogen anden ideologi inkluderer kvinder, både fordi nationer repræsenterer sig som overgribende fællesskaber på tværs af alle andre skel som køn og klasse trods de faktiske ekskluderinger, og fordi ingen nation kan overleve uden at dens kultur bliver overført og børn bliver født og passet. Sagt på en anden måde så skaber nationalismens køns- og seksualitetsrepræsentationer disses samtidige centralitet og marginalitet. Ved så at sige at sammenknytte hjemmet og verden fik kvinden både gyldighed og blev underordnet indenfor den politiske diskurs og praksis.

Kønforskere har fremdraget komplementariteten i henholdsvis mandens placering i det offentlige politiske rum og kvindens tilknytning til hjemmet, blandt andet gennem konkrete historiske analyser af, hvordan kvindens bidrag i det private liv var nødvendigt for det offentlige, altså havde økonomisk betydning. Samtidig har flere påpeget, hvordan mænd kun kunne handle i den ydre, amoralske verden, hvis de kunne frelses af kvinders moralske herredømme i hjemmet.⁴²

Med mere direkte forbindelse til krig og besættelse er den italienske feminist og antifacistiske modstandskvinde Joyce Lussu's kendte udtalelse om, at »den traditionelle moder er bagsiden af soldaten«. Uddybende siger hun : »De to ting komplementerer hinanden. For hun bliver derhjemme, uskyldig hos børnene. Og han træder ud og beskytter familie og fædreland. Men selvfølgelig er kvinderne ikke uskyldige i fænomenet krig. De har jo bidraget til myten om den stærke mand, der forsvarer territoriet og kone og børn. Mange kvinder synes, at denne myte er meget tiltrækkende«. ⁴³ Og med Lussu's udsagn om, at kvinder ikke er uskyldige i krig rejser spørgsmålet om, hvorvidt kvinders aktivitet i og bidrag fra den private sfære kan og bør tolkes som medansvarlighed.

Offer eller forræder – privat eller politisk

Som i så mange andre spørgsmål har en debat om nazismen sat denne problematik på spidsen. Parallelt med den kendte tyske Historikerstrid har der de seneste år foregået en uforsonlig debat blandt kvinde- og nazismeforskere om fortolkninger af moderskabet og tyske kvinders rolle som enten bødler eller ofre.⁴⁴ Debattens to hovedskikkelser er den

⁴² Se f.eks. L. Davidoff & C. Hall: *Family Fortunes*. London 1987.

⁴³ Joyce Lussu: *Den traditionelle moder er bagsiden af soldaten*. In Kiki Amsberg & Aafke Steenhuis: *Kærlighed og magt. København 1992*, s. 285-297.

⁴⁴ Gisela Bock: *Die Frauen und der Nationalsozialismus: Bemerkungen zu einem Buch von Claudia Koonz. Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft, vol 15, 1989, s. 563-579*. A. Grossmann: *Feminist Debates about Women and National Socialism. Gender & History, vol. 3, no. 3, 1991*.

amerikanske historiker Claudia Koonz og den tyske historiker Gisela Bock. Hovedpointen i Koonz's kæmpeværk *Mothers in the Fatherland* er, at adskillelsen mellem den offentlige og private sfære fungerede som en forudsætning for nazismen.⁴⁵ Hun mener, kvinderne stabiliserede det morderiske regime og fik verden til at se normal ud ved at organisere moderskabet og hjemmet og dermed var tro overfor de hjemlige og moderlige værdier knyttet til en politisk indifferent kvindelig separat sfære. Koonz anklager kvinders forsvar for deres retræte til den separate sfære i hjemmet eller kvinde-, velgørenheds- eller kirkelige organisationer for at bidrage til opretholdelsen af det nazistiske regime, idet de definerede det de beskæftigede sig med som ikke-politisk men som moderligt. Mens Koonz således ser det instrumentaliserede moderskab som et nazistisk mobiliserende redskab, siger Bock i sin ligeså vægtige bog *Zwangsterilization im Nationalsozialismus. Studien zur Rassenpolitik und Frauenpolitik* det stik modsatte.⁴⁶ Nazismen ser hun som særlig skadelig for kvinder, fordi den invaderede den private, moderlige sfære ved at nægte kvinder moderskab og angribe de moderlige værdier. Bock viser, hvordan nazismens moderskabsdyrkelse også var dybt antinatalistisk, da den nazistiske racepolitik kun foreskrev moderskab for ariske kvinder og krævede tvangssterilisering af racemæssigt og økonomisk uegnede, hvilket potentielt victimiserede alle kvinder. Hendes konklusion er så, at derfor var kvinder mere modstandsdygtige overfor nazismen. Bock og Koonz kan komme til to så vidt forskellige konklusioner, fordi de kobler fra konkrete kvinder, der enten var ofre eller ansvarlige, til alle kvinder.⁴⁷ De skelner ikke mellem kategorien kvinde og så konkrete historiske kvinder, og skelner heller ikke mellem en motiv- eller intentionsanalyse på den ene side og en funktions- eller effektanalyse på den anden side.

Debatten demonstrerer eksemplarisk vigtigheden af at skelne mellem niveauer i sin historiske analyse, skelne mellem en diskursanalyse af nationalitet, seksualitet og køn og så en analyse af kvinders konkrete rolle i nationale processer. Altså skelne mellem foreskrivende normer, symboler og repræsentationer og så konkrete aktørers handlinger og adfærd. Som historiker må man vogte sig for så at sige selv at sidde i klistret ved alene at lægge sin tolkning indenfor rammerne af, hvad datidens herskende opfattelse af, hvad der f.eks. kan betragtes som private henholdsvis offentlige politiske handlinger. Som en del af analy-

⁴⁵ Claudia Koonz: *Mothers in the Fatherland. Women, the Family and Nazi Politics*. New York 1987.

⁴⁶ Gisela Bock: *Zwangsterilization im Nationalsozialismus. Studien zur Rassenpolitik und Frauenpolitik*. Opladen 1986.

⁴⁷ Bente Rosenbeck: *Kroppens politik*. København 1992, s. 135-136.

sen bør indgå undersøgelse af, hvordan sådanne dikotomier er blevet skabt og hvilke forestillinger og betydninger, der er indlejret heri. Det vil udvide forståelsen for, hvad der overhovedet kan betragtes som politisk og for kategorier som kollaboration og modstand.

I relation til tyskerpigernes historie rejser sig da det centrale spørgsmål om, hvorvidt man meningsfuldt kan rubricere tyskerpigernes fraternisering som kollaboration, som en politisk handling for de kvinders vedkommende, der ikke selv opfattede det, de gjorde, som politisk? Diskussionen tager jeg i nær tilknytning til overvejelser over, hvad jeg med Habermas's ord opfatter som historikerens pligt til i sin tolkning af fortiden at finde en varsom balance »og differentiering mellem det forstående og det dømmende«. ⁴⁸ Herved flettes moralske og etiske refleksioner over historikerens tolkningspræmisser sammen med nuanceringer af begreberne kollaboration og modstand. Som påpeget af Hans Kirchhoff er disse begreber idealtypiske og deres konkrete indbyrdes afgrænsning er flydende og uklar. ⁴⁹ En sådan nuancering af begreberne kollaboration og modstand er tidligere sket inden for den klart definerede politiske sfære – samarbejdspolitikken. ⁵⁰ Med tyskerpigernes fraternisering ses nuanceringen under en anden synsvinkel nemlig ud fra, hvad der overhovedet kan betragte som politisk.

Tyskerpigerne var en heterogen gruppe, der mere hentede sin ydre identitet fra en fælles adfærd, samkvemmet med én eller flere tyske soldater end fra nogen indre sammenhæng. Således har jeg hverken gennem afhøringsrapporter, domme og lignende eller i de interviews, jeg har gennemført, kunnet konstatere noget signifikant sociologisk fællestræk eller et fælles politisk, socialt eller umiddelbart psykologisk motiv. ⁵¹ For nogle var den intime omgang med værnemagtssoldaterne en forlængelse af deres protyske eller nazistiske overbevisning, mens de prostituerede havde tyske kunder for at tjene penge. For andre var det afgørende, at de tyske soldater var flotte, uniformerede, velplejede og på alle måder opførte sig som rigtige kavalerer, mens andre igen ikke fandt, at de var specielt attraktive men i dem så en let mulighed for at gøre sig erfaringer med mænd. Nogle kvinder så de tyske soldater som en mulighed for at tilføre den kedelige hverdag i provinsbyen spænding og intensitet og gik med tyske soldater som en protest mod de snævre

⁴⁸ Jürgen Habermas: En slags sanering. De apologetiske tendenser i den tyske samtids-historie. *Information*, 8.5.1987.

⁴⁹ Hans Kirchhoff: *Kamp eller tilpasning*. København 1987.

⁵⁰ Henrik Dethlefsen: Mellem attentisme og aktivisme. Synspunkter på den politiske kollaboration 1939-1943. *Historisk tidsskrift*, vol. 1989/1, s. 78-126.

⁵¹ Anette Warring: *Tyskerpiger – under besættelse og retsopgør*. København 1994, s. 24-74.

rammer, som forældrene og det provinsielle miljø lagde for deres adfærd. Pusten fra det store udland og lysten til at luften sit skoletysk var også bevæggrunde. Andre oplevede, at anonymiteten i kontakten med en udlænding gav mulighed for at føle sig mere fri og også udleve sine erotiske lyster. Desuden var der kvinder, som enten i kraft af deres tyske oprindelse eller arbejde for tyskerne, havde meget kontakt med tyske soldater og derfor fandt sin partner blandt dem. Og ikke mindst blev forholdet til en tysk soldat for mange etableret i et tilfældigt møde.

Tyskerpigernes fraternisering kan karakteriseres som social kollaboration, men adskilte sig imidlertid fra anden social, politisk og økonomisk kollaboration ved dens intime, seksuelle og entydige kønsmæssige karakter. Mens det på mange måder skærpede omgivelsernes reaktioner, så tilskyndede det ofte tyskerpiger til ikke selv at opfatte deres omgang med tyske soldater som unational og politisk, også selvom de oplevede en indre konflikt mellem hjertets lyst og den politiske realitet i omgivelsernes reaktioner. De mente altså at kunne adskille mennesket fra soldaten. Som en af de interviewede udtrykker det: *»Jeg har aldrig syntes, at jeg gjorde noget forkert. Jeg har nok altid været af den mening, at det kommer an på, hvad man selv føler.«*⁵² En sådan opfattelse af at kunne fralægge sig ansvaret i kærlighedens navn er i sig selv politisk og historisk konstrueret og i god overensstemmelse med den moderne borgerlige kvindeopfattelse.

To kritikere af den måde tyskerpigerne blev behandlet på, den danske teolog og samfundsdebator Hal Koch og den norske antinazist og psykolog Johan Scharffenberg, delte umiddelbart efter krigen for så vidt en sådan holdning, idet de begge så tyskerpigerne som viljeløse ofre. I sit berømte essay *Om ansvar* fra 1947 rettede Hal Koch en skarp kritik mod de skel, der efter krigen blev trukket mellem landsforræderne – de afskyelige og unormale – og så alle de andre, der gerne ville have del i æren for befrielsen, og som havde været ansvarlige for udviklingen. Med en historie om en helt igennem elendig tyskerpige anklagede Hal Koch de mennesker, der fordømte tyskerpiger og nægtede at se kvindernes handlinger som udtryk for sociale problemer, hvorfor han mente, man ikke kunne gøre ansvar gældende: *»Hvor var vi henne den dag, da hine voksede op i nød, synd og elendighed. Skulle vi nu sidde i vore magelige stole og pege fingre? Jeg siger igen: Plager fanden jer – eller hvad tænker I på?«*⁵³ Scharffenbergs synspunkt var, at de fleste tyskerpiger havde været i deres følelsers vold, og at det ikke var de sociale vilkår men kærligheden, der havde gjort dem viljeløse. *»Kjønndriften er en urdrift, lankt sterkere enn nasjonalfølelsen*

⁵² Anette Warring: *Tyskerpiger – under besættelse og rejsopgør*. København 1994, s. 49.

⁵³ Hal Koch: *Om ansvar*. In Erik Knudsen & Ole Wivel (Ed.) *Kulturdebat 1944-58*. København 1958.

som er et sent opstået kulturprodukt», udtrykte han i en kritik af behandlingen af tyskerpigerne.⁵⁴ Og synspunktet genfindes i flere nyere norske romaner og halvdokumentariske bøger om norske tyskerpiger, og signaleres i én af titlerne *Kjærligheten har ingen vilje*.⁵⁵

Så vidt om motivanalysen. Retter vi dernæst blikket mod en vurdering af fraterniseringens politiske effekt finder jeg, at den må have været yderst begrænset i de tilfælde, hvor den pågældende kvinde hemmeligholdt sit forhold. På den ene side gjorde hun i kraft af sit intime samkvem livet behageligt for besættelsessoldaten, men på den anden side kunne hans følelsesmæssige og nære tilknytning til de besatte betyde, at hans loyalitet og funktion som soldat blev forringet. Denne konflikt var værnemagten som tidligere nævnt selv opmærksom på. Færdedes hun imidlertid åbenlyst og offentligt med tyske soldater, så blev hun uanset motiv og selvforståelse politisk aktør. Det var nemlig et signal om accept og sympati for værnemagtssoldaterne og deres tilstedeværelse i landet, hvilket placerede hende på kollaborationens side over for den kolde skuldres politik og aktive modstand.

Var en tyskerpige gået så vidt at vise sig offentligt i tysk selskab kunne et vandskel mellem det private og politiske altså ikke opretholdes hendes intentioner upåagtet. Et forhold der dramatisk illustreres af det faktum, at jeg på baggrund af en gennemgang af retsmaterialet fra ialt 400 kvindelige angiverisager under retsopgøret har kunnet konstatere, at der er en klar sammenhæng mellem det at komme sammen med tyske soldater og blive involveret i angiveri, blandt andet fordi meget af det, der blev pådømt som angiveri, var tyskerpigens anmeldelser til dansk eller tysk politi af de forulempelser, de mente sig udsat for.⁵⁶ Selvom spørgsmålet om motiv og forsæt indgik i bedømmelsen af kvindernes handlinger efter krigen, så var det dog den faktiske skade, angiveriet havde forvoldt offeret, der var afgørende for, hvor hårdt de blev dømt. Og det kunne især i de mindre betydelige angiverier ofte være umuligt for angiveren at bedømme. Ca. 3/4 af de angiveridømte kvinder var tyskerpiger, og selvom dette tal kun udgør en forsvindende lille brøkdel af det samlede antal på titusinder af tyskerpiger, så har jeg på baggrund af angiverisagerne kunnet konstatere, at tyskerpigens angiveri i udstrakt

⁵⁴ Johan Scharffenberg: Gjerningen og gjerningsmanden. *Morgenbladet*, 29.1.1948. Oslo.

⁵⁵ A.D. Leira: *Kjærligheten har ingen vilje*. Oslo 1987.

⁵⁶ 347 kvinder blev dømt alene for angiveri, og 53 blev dømt for angiveri samt andre landssvigerforhold. *Retsopgøret med landssvigerne. Beretning til Justitsministeriet afgivet af det Statistiske departement*. 1958. Min undersøgelse bygger på en gennemgang af kvindelige angiverisager fra Ankenævnet i henhold til § 8 lov nr. 260 af 1.6.1945. Anette Warring: *Tyskerpiger – under besættelse og retsopgør*. København 1994, s. 66-74.

grad var præget af det uforsætlige, tilfældige og situationsbestemte. Det gav dem på den ene side generelt milde domme, men på den anden side illustrerer det tydeligt, hvordan tyskerpiger kunne hvirvles ind i situationer med skæbnesvangre politiske og personlige følger ikke alene for dem, der blev angivet, men også for kvinderne selv. I visse situationer kan man ovenikøbet sige, at det krævede en mere end gennemsnitlig politisk bevidsthed at holde sig fri af politiske konflikter, når krig og kærlighed blev blandet sammen.

Mens tyskerpiger søgte legitimering af deres fraternisering i en forståelse af en følelsernes urørlighedszone, så gjorde de, fortrinsvis mænd, der klippede og på anden måde gjorde op med tyskerpiger, det modsatte, selvom en nærmere motivanalyse, som tidligere nævnt, afslørede motiverens baggrund i en blanding af national, køns- og seksualmoralisk krænkelse. De mange klipninger i maj 45 taler deres tydelige sprog om, at opgøret ikke primært var politisk motiveret. Stereotypiseringen af tyskerpigerne som dumme, grimme og lette på tråden, afstraffelsesmetoderne og deres motivering samt kvindesynet udgjorde en kontinuitet fra besættelse til befrielse. Opgøret med tyskerpigerne under såvel besættelse som befrielse var dybt forankret i en opfattelse af, at kvinders seksualitet er national ejendom. Anderledes tegner det sig med tyskerpigeopgørets funktion. Under besættelsen havde opgøret med tyskerpigerne især den funktion at skærpe konflikten mellem kollaboration og modstand. Efter befrielsen fortsatte klippeaktionerne imidlertid endog i betydeligt større omfang og med større brutalitet end under besættelsen. På dette tidspunkt udgjorde tyskerpigerne på ingen måde nogen trussel, og forfølgelserne må da betragtes som ren hævn uanset de forståelige mekanismer, der lå bag. Opgøret havde da den funktion, at det blev et led i overkommelsen af besættelsens konflikter gennem opbygningen af det nationale konsensus syn på besættelsesårene. I opgøret med tyskerpigerne reproduceredes inhumane, halvracistiske og især kønsdiskriminerende holdninger og metoder, der på mange måder lå tættere på den nazisme, man bekæmpede, end på de frihedsidealmodstandskampen også rummede og påberåbte sig. Gik en tyskerpige åbenlyst med tyske soldater, handlede hun imidlertid på tværs af den dikotomiske modstilling af den offentlige, politiske maskuline sfære med det private, følelsesmæssige feminine rum. Upåagtet hendes intentioner og selvforståelse var hun da med sin åbent udstillede seksualitet politisk aktør. Og herfor blev hun straffet hårdt.

En historisk analyse bør da rumme både en motiv- eller intentionsanalyse og en effekt- eller funktionsanalyse. Opgøret med tyskerpigerne må ikke alene vurderes ud fra, om det tjente et konfliktradikaliserende

formål i modstandskampen. Også metoderne og motiveringerne må tages i betragtning. Og tyskerpigens fraternisering bør hverken anskues alene ud fra effekten eller alene på baggrund af individuelle motiver og subjektive oplevelser. En tyskerpige var både et privat individ og en fraterniserende kvinde. En tysk soldat var både et privat individ og en besættelsessoldat. Og deres forhold var såvel et privat intimt forhold som en brik i spillet mellem den tyske besættelsesmagt og det danske samfund. At en given tyskerpigens intime samkvem med en tysk soldat i sin intention var ikke-kollaborativ, men var det i sin funktion, kan og bør ikke umiddelbart bringes på én formel. Mennesker bør ikke reduceres til rene generaliseringer af interesser. Men samtidig må man også operere med et princip, der rækker ud over enkelte personer og altså er politisk, som den italienske Rossana Rossanda har udtrykt det.⁵⁷ Det passer ikke, at det private umiddelbart er politisk og omvendt. Det både er det, og er det ikke. Når jeg således fastholder, at en tyskerpigens fraternisering må karakteriseres som kollaboration i sin funktion uanset hendes ikke-politiske motivering, betyder det ikke, at jeg vil reducere det til dette alene – og omvendt. Sådan kan og bør historiske idealtypiske kategorier som kollaboration og modstand nuanceres i konkrete historiske analyser.

Historikerens analyser bør rumme flere niveauer, der kan favne såvel frøperspektivet, det subjektive, som fugleperspektivet, det retrospektive, det objektive. Når Habermas i sin argumentation for en omgang med fortiden i al dens ambivalens entydigt hylder en distancerende, retrospektiv forståelse af historien og afviser identifikationsspørgsmålet – altså spørgsmålet om, hvilken del af de i datidens deltagende parter, historikeren skal identificere sig med – og mener, at moralsk bedømmelse vil ende i kortslutning, så er jeg ikke helt enig med ham. Enhver historisk tolkning indbærer en stillingstagen, hvorfor historikeren ikke alene ikke kan undgå, men også bør stille sig moralske spørgsmål. Ikke for at moralisere over fortiden men for at muliggøre det der også er Habermas's mål nemlig en varsom differentiering mellem det forstående og dømmende. For at kunne opnå det må moralske dilemmaer i en historisk analyse som ovenfor argumenteret forstås i sin komplekse konkrete kontekst og være genstand for stadig dialog. Noget sådant kunne man ønske sig realiseret i det danske samfunds omgang med den del af vor fælles fortid, der handler om de fem besættelsesår, og som har så betydelig efterklang og aktualitet.

⁵⁷ Rossana Rossanda: *Halvdelen af jorden*. København 1981, s. 233.